

MISSZIÓTÖRTÉNETI SZEMELVÉNYEK

Szebeni Olivér

Jacob Braun

Az első énekmeister

Jacob Braun (1819–1908)

A XIX. század derekán indokolt lett volna a forrongó Európában a maihoz hasonló személyazonossági igazolvány alkalmazása, de nem volt ilyen. A kontinensen át kitaposott vagy lovas kocsival járt utakon állították meg az utast a „konsztáblerek”. Hegyen-völgyön, erdőkben és legelőkön vártak rájuk. A lassan sűrűsödő vasúti hálózat „indóházainál”, állomásokon és végállomásokon razziáztak. A hosszú útra kelő iparosok a segédlevelüket, a diákok ajánlólevelet, a kereskedők gyakran semmit, legfeljebb az áruikat vitték. A rendelkezésre álló papírokat a hatósági személyek lepecsételték, hogy az érkező vagy távozó érzékelje figyelő szemüket. A hazánkba érkező *Meyer Henrik* egyetlen hitelt érdemlő személyi igazolványa a hamburgi baptista gyülekezetnek merített papírra nyomott tagsági igazolványa (Mitglied-Schein der Gemeinden getauft Christen) volt. Felső részén a bemerítés jelenetét ábrázoló kép a folyó két partján álldogáló érdeklődőkkel. A személyi adatok felsorolását a lap alsó harmadában aláírások követték. Elsőnek *Johann Gerhard Oncken* (1800–1892) írta alá, majd még néhányan a hamburgi gyülekezetből, köztük az első énekmeister, *Jacob Braun* (1819–1908) is.

Braun testvér után évekig keresgéltem a német baptista folyóiratok között, de mindhiába. A tagsági igazolványon szereplő aláíró nevét nehezen, de végül *Meyer Henrik* (1842–1919) önéletrajzában azonosítottam, bár végig kétségekkel, mivel a németek akkoriban nem írták ki a teljes neveket, a „J” betűt, a latinhoz hasonlóan azonos hangnak fogták fel az „I”-vel. Csak a legutóbbi időkben derült ki, hogy *Jacob Braun* az egykor Kelet-Németországban, Mohrungenben született 1819. szeptember 11-én. Születési helye a Memel folyó (Nyeman) környékén lehetett, ahová a németek nem utaztak szárazföldön, inkább hajóval a tengeren. A nevezetes hamburgi bemerítkezésen, 1834-ben, Braun nem volt az első hét személy között. 1842-ben lépett be társnak *J. G. Oncken* könyvkereskedésébe, és *Oncken* testvér ugyanazon év július elsején Jézus Krisztus példájára keresztelte meg.

Az első német vezetők, *J. G. Oncken*, *Julius Köbner* (1806–1884) és *Gottfried Wilhelm Lehmann* (1799–1882) berlini prédikátor képeztek egy „triumvirátust”. A németek mondták így: „Kleeblatt”. A három majdnem egyforma életkorú férfi tökéletes összhangban szervezte a missziómunkát, még a szemináriumi oktatásban is megnyilvánult a köztük lévő áldott egység. Hármuk halálában is két esztendő a különbség mindössze. Különös, hogy a gyülekezeti felső vezetésben nem vált a négy férfi szövetségessé. Braun testvérről kevesebbet szólt a krónika.

A németországi gyülekezetek 1844-ben adták ki az első folyóiratot, a *Missziói Lapot* (*Missionsblatt*). Akkor már Európa nagy részéből hozott folyamatosan híreket a születő gyülekezetekről. *Rottmayer János* (1819–1901) hazatérésekor Hamburgból magával hozta az előző év (1845) egész évi bekötött példányát. Csak az utolsó lap szakadt le a kötetről. Az első lapon viszont látható a kötetben *Rottmayer János* possesszori névírása. Mindez ékesen bizonyítja, hogy Hamburgban érdeklődéssel figyelték a Pest-Budáig gyalogló iparosfiúkat, és Pesten az első kéthavi tartózkodásukról lelkesítő cikket közöltek. A német missziós lapnak nagy volt a tekintélye az egykori „Täufeling”² szemében. Fiatalkorától vénségéig őrizgette az újság bekötött példányát, és átadta hasonló nevű fiának, és eljutott az unokájáig.

Braun testvér 1847-ben házasodott. Családjukat Isten kilenc gyermekkel áldotta meg. Közben iparcikkkel önállóan kereskedett, és üzletéből szerzett jövedelme után gondoskodhatott a tisztas eltarításukról. Természetesen bőkezű támogatója a növekedő missziómunkának. Erről még olvashatunk adatokat a példamutató cikk keretében.

A Hamburg-Altona gyülekezet diakonussá választott és fel is avatott 1849-ben hét személyt, köztük őt is. A felavatottak között volt *Julius Köbner*, az intelligens dán férfi, aki maga is több ének szövegét írta. Braun testvér hosszabb időt töltött

az Egyesült Államokban, majd véglegesen visszatért Európába, és évekig dolgozott Oncken titkáráként. Isten nagyon szép férfihanggal áldotta meg.³ Korán felismerte, hogy a gyülekezeti éneklésnek különleges értéke van. Termékeny szövegíró és dallamszerző volt, az általa írt énekek prozódija és zenei kifejezései magukon viselik lelkesedését és autodidakta szorgalmát. Az 1894-ben kiadott első német „hithangjaiba” (Glaubensstimme) szinte valamennyi éneke belekerült, és ismételten kiadták. Mi is sokat vettünk át az első magyar gyülekezeti énekeskönyvünkbe. Talán a legnevezetesebb egy istentiszteleti záróének, amely „Apostoli áldás, Ámen” címen található a mai gyülekezeti énekeskönyv végén. Erre nézve külön képessége volt, egyrészt abban az elgondolásában, hogy a kezdetben roppant egyszerű gyülekezeti liturgiánkat gazdagítsa. 1851-ben komponált egy záróéneket a 118. zsoltár alapján. „*Adjatok hálát az Úrnak, mert jó, mert örökké tart szeretete.*”

A német nép zeneszerető. Sok családban a szülők tanították a gyermekeiket hangszeres zenére. Egyszerű szólamokat tercelve énekelgettek. Népszerűek voltak a kánonok. A többszólamúságról szinte azt mondhatjuk, hogy nemzeti jellegű volt. A fennkölt szöveg és a harmónia mélyen áthatotta és megindította az embereket.

A megismert éneket nem zenegépekkel, élő emberi hanggal felidézhetők bármikor. Az ének így újra „prédikált”. Emlékeztetett a lelki élményre, amiből erőt merítettek az emberek olykor a betegágyon, máskor a köznapi munka robotjánál, vagy a sors kemény és olykor embertelen viszonyai között.

A német gyülekezetek tagjai rájöttek, hogy az éneklésnek különleges ereje van. A dallam és a szöveg összhangja képes elsimítani a nyugtalanságot, belső békességet teremt, valóságosan új dimenzióba helyezi az embert, miként Filippiben az ütlegelt és börtönbe vetett igehirdetők éjfélnél énekléssel nyugtatták, békéltették magukat. A sebeik fájdalmát is enyhítette az éneklés. Bármerre mentek Európában a német igehirdetők, mindenütt találtak barátot, érdeklődőt, de kegyetlen ellenséget is. Nagy szükségük volt az egyensúlyt helyreállító éneklésre.

Jacob Braun jó énekes volt, de harmonikusan beilleszkedett a közösség vezetőinek társaságába. Ez különleges isteni kegyelem a vezetéshez. A versengés ártalmas, a jó összhang áldásos. A hamburgi gyülekezet újonnan választott diakónusai között összhang volt tapasztalható. *C. Rode* 1872-ben, *W. Haupt* 1882-től álltak mellette, és semmi más nem tanúsíthatja jobban az áldásos, békés együttműködést, mint az első gyülekezet növekedése. Hamburg Altona a XIX. század végére 439 baptizált gyülekezeti tagúvá fejlődött, és az elővárosaiban is gyors növekedés volt tapasztalható. Semmiféle szemfényvesztés, csalás, lepézelés, megtévesztés, erőlködés nem lett volna erre képes – amelyekkel nagyon sokszor vádolták a hívó prédikátorokat –, csakis Isten evangéliumának jó híre tette.

A kóruséneklés és a gyülekezetek

Miközben új gyülekezetek keletkeztek, az igehirdetők, evangélisták áthelyezték a lakásukat is, hogy jelenlétükkel segítsék a „plántálást”. Két külvárosban alakult új gyülekezet: Eilbeck, 1884-ben; Eimsbüttel, 1890-ben. Az utóbbi közösségbe költözött Braun testvér, bizonyítja levelezése Meyer Henrikkel.⁴

A magyar szabadságharc körüli években a hamburgiak Bécsben bibliaterjesztő tevékenységet kezdtek, de 1849-ben kiutasították őket, ezért visszatértek Hamburgba. Akkor állt titkárként J. G. Oncken mellé munkatársnak Braun testvér. Abban az évben adták ki a „*Missziói Lap*”-ot (*Missionsblatt*).

1851-ben tárgyalták a német szövetségi konferencián azokat a részleteket, amelyek a későbbiekben megoldották és elősegítették a kóruséneklés elterjedését. Mondhatjuk, az egyik nagyon jellemző és eredményes missziós módszert, ami számtalan emberhez közvetített evangéliumi üzenetet. Az énekek nem voltak szakmailag annyira kiemelkedő alkotások, mint a német nép egykori nagy muzsikusaik kompozíciói, de megszólították az embereket. Szinte csodálni jártak közük a polifon énekkarokat, amelyekhez hasonlót a nép-egyházakban nagyon ritkán lehetett találni. A magyarság általában egy szólamban énekel. Még ha el is maradt az érdeklődő megtérése, misszióink nagy tekintélyt szerzett az énekkarok által. „A német baptisták gyülekezeti éneklő közösségek...” – állapítja meg egyik korabeli szerző. A kórusok népszerűsége a gyülekezetekben a mai napig növekszik. 1859-től Németországban újabb énekkarok alakulnak országszerte. Abban az évben adták ki „Az Úr gyülekezeteinek kórusai” című könyvet.

1859 a teológiai oktatásban új korszakot nyitott. Féléves, folyamatos képzés indult és majdnem harminc évig tartott. A kurzusoknak igen jelentős szerepe volt abban, hogy kontinensünkön terjedjen a misszióink. A tanfolyamokra folyamatosan érkeztek Németországból, Hollandiából, Dániából, Oroszországból és Lengyelországból érdeklődő hallgatók. A féléves tanfolyamok fokozatosan kiegészültek, Johann Gerhard Oncken *Wilhelm* nevű fia⁵ 1859-től angolul is tanította a hamburgi diákokat.

A szorgalmas szervezők és oktatók a keleti országokban tapasztalható érdeklődést látva, többszöri rövidebb látogatás után, Oroszországba utaztak 14 hónapra, az ország nyugati határvidékére, ahol Jacob Braun, Johann Gerhard Oncken és Julius Köbner már előbb is járt. „Biblikus és gyülekezeti tanításokat”⁶ tartottak az ottani missziómunkát vállaló férfiakkal. A három távolban élő hamburgi oktatóknak éppen úgy javára volt ez az idő, mint az orosz misszióba álló munkatársaknak.

A német oktatók 1869 pünkösdjére tértek vissza Hamburgba, éppen jókor. A széthúzásnak egyre több jele támadt. Egyesek Oncken és társainak távollétében sok zavart keltettek. „Sajnos a gyülekezetben akkor már többen eltévelyedtek, nem Jézus Krisztus, hanem a saját kívánságuk szerint vezették a gyülekezetet Hamburgban” – állapítja meg *Rudolf Donat*, a német misszió történésze.⁷ A határozottságra nagy szükség volt. Mások egyre várták a hazatérésüket. Amikor kitűnt, hogy nem hiába, sok új jelentkező lépett elő. Naphosszat hallgatták ki őket, és felvételük után egyszerre 89 személy lépett Jézus Krisztus példájára a vízbe.⁸

Meyer Henrik fiatalemberként, alig húszévesen került vidékről a hamburgi gyülekezetbe, és tagja lett az énekkarnak. Hamburgban sokat hallott az oroszországi ébredésről, elindult tehát egyik barátjával előbb gyalog, majd egy dunai hajón a cári Oroszország felé.⁹ A hosszú utazás alatt a fentebb már ismertetett, negyedréti merített papír volt az úti okmánya. Azon volt Oncken és másokkal együtt Jacob Braun aláírása. Meyer testvér ezzel igazolta magát nemcsak Oroszországban, hanem később Zágrábban, majd Budapesten is. A papíron az állt, hogy asztalos, pedig nem volt kitanult iparos, és nem is

szerette, hogy a budapesti polgármester hivatala „asztalos-mesternek” nevezte őt.¹⁰

A misszió vezetői úgy találták, hogy a Biblia alapos ismeretét, néhány fontos, bár egyszerű vezetői ismeretet tanulni kell. Az iskola alkalmas volt az igehirdető testvérek közötti egymást támogató lelkület formálására, amire azokban az években igen nagy volt a szükség. Európa egyetlen pontján sem vették az uralkodó egyházak szívesen a „betolakodó új hitet”. A törvény alkalmazói szintén igyekeztek gátolni a missziózást. A keresztyén papság méltatlan magatartása miatt kiábrándult emberek viszont társadalmi támogatást adtak, és segítettek a gyülekezetek megalakulását. Az igehirdető testvérek megértő szíve adott vigaszt az elárvult és bajaikkal küszködő népek számára.

Már 1879 nyarán Meyer és 11 társa felvételi kérést írt alá a Hamburgi Német Szövetségbe.¹¹ Az aláírók valamennyien hazai németek, akik az ország különféle tájain, a Magas-Tátra hegycsúcsaitól kezdve Pesten, Pécsen, Újvidéken, Kolozsvárott, vagy Erdélyben, az egykori Szeben megyében élnek. Nevüket a könnyebb megértés érdekében magyarosítottuk, de mindnyájukat németül anyakönyvezte Meyer Henrik. A nagyszalontai gyülekezetben már voltak akkor magyar megtérők, de ők nincsenek a felvételt kérők között.

Amikor Meyer Henrik már úgy tíz éve Budapesten lakott és lendületesen tevékenykedett, féléves tanfolyamra hívták Hamburgba. Jacob Braun sokszor kifizette különböző külföldi útjain a költségeit, és a hamburgi tanulást is támogatta volna. Mégsem volt szerencsés a vállalkozás. Egyrészt Meyer betegeskedése, másrészt az elhúzódo németországi vezetőségi konferenciák miatt, amelyek elvonták a tanítástól az oktatókat, és a tanulókat arra készítették, hogy a maguk ereje szerint végezzenek lelki munkát a környezetükben.¹²

A gyülekezeti és kóruséneklés szintén tanácskozási téma volt. Minden missziós tevékenységhez kapcsolható volt. Hangsúlyozták, hogy nem lehet kellően értékelni azt a nevelő jó hatást a gyülekezetre, amit az éneklés gyakorol a lelkekre, miközben az üdvösség útját keresik. Különösen a nagy tömegekhez szóló szabadtéri igehirdetéseknél tapasztalták a gyülekezeti és kóruséneklés áldását.¹³

Évtizedekkel később

1884 tavaszán ünnepelték a hamburgi 50 éves jubileumot. Ezen vettek részt hosszú évek után az egykori hamburgi tűzvész pusztításait helyreállító magyarországi asztalosok, Rottmayer, *Marschal* és *Vojka* testvérek. Az ünnepi irat (Festschrift) Jacob Braun testvért „negyedik” vezetőnek tünteti fel, akire hárult akkor az énekkarok szervezése mellett az ifjúsági munka vezetése is.

A Hamburg Böhmken-Straße 19–22. alatt megnyitott első imaház belső berendezéséhez később nagyon hasonlított a Budapest, Wesselényi utcai teremé. Különösen a szószék elhelyezése, formája és színezése meglepően hasonlított az ottani mintához, amin ne is csodálkozzunk, mivel Meyer Henrik (1842–1919) tervezése a németországi emlékeire támaszkodott. A középre helyezett szószék mellett volt a négyszólamú énekkar. Jobbról és balról a két-két női-, illetve férfiszólam. A karmester középen állt vezénylés közben, szemben a szószékkal. Onnan intett a belépő szólamoknak, amennyiben a kórusmű úgy kívánta. Az első gyülekezet alapításakor négy helyen indult a városban úttörő munka, amely néhány év alatt új gyülekezeteknek vetett alapot. Egyik

Hamburg Eimsbüttel, ahonnan Jakob Braun már 1884-ben levelet küldött Budapestre Meyer Henrik címére, de az ottani gyülekezet csak hat évvel később, 1890-ben alakult meg.¹⁴

Meyer akkor már a későbbi Wesselényi utcai imaház építéséhez szeretett volna segélyezőket találni. Braun testvér az 50. hálaadás ünnepélye után a Skóciába kitelepült Vojka Jánost ajánlotta. Ám úgy tűnik, hogy Meyer utazása és támogatás iránti reménye nem volt eredményes. Viszont a későbbiekben egy csekély segítséget mégis tudott *Vojka Jánosné* megszerezni a magyarországi misszió támogatására.¹⁵

A gyorsan népesedő hamburgi gyülekezet helyzetéből adódóan szoros kapcsolatban állt az amerikai német baptistákkal. Miután a világ egyik leggazdagabb emberének számító *John Rockefeller* hallgatott németországi hittestvérei szavára, és támogatta őket a hamburgi Rennbahn-Strassén egy nagyobb telek vételében, ahol egy év alatt felemelt 3 emeletes, kisebb toronnyal díszített épület szolgálhatta a szeminárium célját. A németek a részbeni kölcsönt egyetlen év alatt visszafizették.

A szemináriumi épület előtti időszakban a Hamburg Böhmken-Straße első imaházában folyt az oktatás. Braun a missziói iskolásokat kottaismeretre és kóruséneklésre tanította. Miután erre a célra kényelmesebb épületbe költözhetek át, az oktatás hatékonysága is növekedett. A tanulókat a szolgálatra alkalmassá igyekeztek tenni. Nem osztályzatokat kaptak, hanem próbaidőt kellett kiállniuk. Ebben a tekintetben meglehetősen igényes volt a vezetőség. A hallgatók számának egyötödét utasították újabb próbaidőre, míg a többiek a misszióiskolában felavatta J. G. Oncken. Csak egy olyan tanulója volt az első 18 fős kurzusnak, akit nem újabb próbaidőre utasítottak, hanem a visszatérését ajánlották eredeti foglalkozásába.¹⁶

A hamburgi szeminárium ünnepélyes megnyitása 1888-ban volt. A kezdeti európai missziómunkásoknak különböző ideig tartó és eltérő szintű képzést adott az iskola, mondhatjuk a második világháború végéig. A szemináriumban a tanítási idő mondhatjuk úgy, „testreszabott” volt. Egyesek négy évig, mások rövidebb ideig tanultak. Talán ezért nem is teológiai szemináriumnak, hanem misszióiskolának nevezték az iskolát. Jacob Braunt életének következő húsz évében a szeminárium és a fiatal missziómunkások tanítása kötötte le. Az intézeti tanulmányi munkához rendes tantárgyként tartozott hozzá a kóruséneklés. A hamburgi szeminárium második világháború utáni tartó sorsán nem kísérjük végig olvasóinkat ezen a küzdelmes, drámai szakaszon.

Jacob Braun és Meyer Henrik

A Kárpát-medencéből előbb egy szlovák anyanyelvű diák került Meyer Henrik ajánlásával a hamburgi iskolába. Eredetileg kőműves volt, Vavrisovóban, a Magas-Tátra melletti festői faluban lakott, megtért 1883-ban baptizálta őt Meyer Henrik a feleségével, *Dutka Évával* együtt, mégpedig az első ottani megtérők között.

Kevés ember volt a missziókban, akinek a szlovák nevét annyira torzulatosan jegyezték be, vagy 6-8-féleképpen, mint anyanyelvén az egészen egyszerű *Matej Šteuèek* nevét.¹⁷ Meyer Henrik elégedetten említi önéletrajzában, hogy „szépen dolgozott”.¹⁸ Részt vett a fiatal kőműves a kiskőrösi imaház építésén is, több falubeli társával. Elment a kiskőrösi vendéglőbe, ahol rendszeresen étkeztek és tartózkodtak vendégmunkások a szülőföldjéről, és Šteuèek testvér bizonyosságot tett Krisztusba vetett hitéről. Meyer elismerése bizonyára erre vonatkozik. Ennélfogva a 23 éves fiatalembert 1885-ben Hamburgba küldte

tanulni egy évre. Hazajövele után Meyer Henrik felavatta. 1888-ban Késmárkon végzett szolgálatokat a német anyanyelvű gyülekezetben. Az elmúlt évszázad elején ő is elhagyta Európát, mint számosan a Kárpát-medence különféle nemzetiségű lakói közül. Matej Šteuèek 1935. október 13-án hunyt el. Mindig jellemző volt rá a missziós buzgóság. Családjából szintén következtek az Urat, és sikerült megtartaniuk nemzeti identitásukat Amerikában, az angol nyelvű népesség óriási tengerében. Mivel úgy tapasztalták, hogy a szlovák ígéhirdetést többé-kevésbé a lengyelek is megértik, szükségből a kétféle anyanyelvű nép egy gyülekezetbe járt.

1889-ben a két magyar diákot, hajdúböszörményi *Balogh Lajos* (1863–1882) és a szadai *Udvarnoki András* (1865–1945) testvéreket Meyer Henrik szintén Jakob Braun figyelmébe ajánlva küldte Hamburgba tanulni. Megérkezésük után a gyenge nyelvismeret következtében mindketten rendőrképre kerültek. Valószínűen Braun testvér segítette őket kikerülni. A tanulmányi idejük zajlása alatt meg kellett írnia Meyernek Budapestre az ominózus hírt: „Nem jól viszonyulnak a testvérhez.”¹⁹

1893-tól számítható 15 éven át Meyer Henrik Budapestről élénk levelezést folytat Jacob Braun testvérrel. A levelezésükből 13-at sikerült megőrizni a hetvenes évekig. A leveleket katalogizáltuk, tartalmi jegyzeteket készítettünk, azonban ennek nagy része elveszett legnagyobb sajnálatunkra, és többé nem áll a rendelkezésünkre.

Abban az időben – sajnos éppen hamburgi események tükröképeként – Budapesten is krízis kezdődik a gyülekezetben. Ahogy több évvel korábban J. G. Oncken körül sok vitát felkavart ellenzékeskedés alakult ki Hamburgban, Meyer Henrik és az őt követő generáció misszió-munkás tagjai között szintén megisméltődött Budapesten. A vitákra sokféle okot felhozta: nyelvi problémákat, folyamodványt az állami elismerésért, a teológiai oktatást, a tudatos németesítést, az 1907-ben kiszálló világszövetségi küldöttség döntése előtt. Több-kevesebb igazság, sokkal több félreértés talán valamennyiben volt is, de különös tény, hogy az első világháború után bekövetkezett egyesülésig elsőként az énekzenei munka színterén találtak egymásra a vitázó felek. Ennek követendő példája volt a közös énekeskönyvek kiadása és a gyülekezeti tagok, karénekesek kezébe adása.

1908 az Európai Baptista Szövetség megalakulásának éve. Nevezetes és fontos esztendő, de ugyanakkor Jacob Braun, a német ének-zenei misszió első mestere halálának éve is. Eltávozott 89 éves korában, 1908. február 12-én.²⁰

A konferenciai ünneplés Berlinben a nyár derekán nyolc napig tartott. A szónokok egymást váltva végigtekintették Európa baptista missziójának történetét. Beszámolókat mondtak el az összes országból a küldöttségek németül tudó vezetői. Különös, hogy a később kiadott pontos jegyzőkönyv Jacob Braunnak, az első európai baptista ének-mesternek, az ifjúsági misszió kezdeményezőjének és a pénzügyek egyre növekvő összege pontos, hűséges, megbízható kezelőjének nevét egyáltalán nem találjuk a halála évében tartott konferenciai beszédek között.

1908-ban Meyer Henrik még Budapesten tartózkodott. Az általa kezdeményezett, de az angol bizottság ajánlatára a *Békehírnök* és az *Igazság Tanúja* egyesítésével alig 10 hónapig megjelenő *Igazság Hírnöke* többet írt Jacob Braun év elején bekövetkezett haláláról, mint a rendelkezésünkre álló korabeli német nyomtatott hírforrások.²¹

2008-ban száz éve, hogy meghalt a német hívők kiváló férfi énekes, a „szenvedélyes” pedagógus, az iratmisszió szervezője, minden szolgálatra örökké készségesen vállalkozó hívő ember, aki a magyarországi evangéliumi misszió első külföldi áldozatos támogatója volt.

Jegyzetek

- 1 A korabeli könyvtárosok szakkifejezése. Latin, a könyv birtokosának valamennyi feljegyzése.
- 2 A németek között használt kifejezés, jelentése „keresztelendő”.
- 3 Hans Fehr: Vom Ausbildungskurs zu Theologischen Predigerseminar (II). (A teológiai prédikátorszeminárium tanfolyamainak képzéséről.) Megjelent: *Die Gemeinde*, 1971. április 4-i sz., 6. o.
- 4 Rudolf Donat: Das wachsende Werk (A növekvő misszió). 1849 bis 1909. Kassel, Oncken Verlag, 1960. 335–336. o.
- 5 Az internet a hamburgi tanfolyamokról letölthető anyagában ezt a személyt Gerhard Onckennek nevezi, másutt Wilhelm a neve. A XIX. sz. során a német névírások ritkán megbízhatók, de hasonló a helyzet a német nevek áírásával a nem gót írásrendszerre. Emiatt adódik zavar (pl. az egyébként gyakori Braun családi név végén soha nem kettőz a német nyelv).
- 6 Donat, i. m. A szerző találó véleménye a 165. oldalon.
- 7 Donat, i. m.
- 8 Uo.
- 9 Meyer H. önéletrajza, magyarra ford. Szabadi F. Gusztáv és Fejér Gyula. Utalás a gépelt példány 10., 19–20. oldalára.
- 10 Uo. 57. o.
- 11 Meyer H. és társainak levele, 1879. július 2-án (kat. sz.: 174). Az aláírás sorrendjében: Meyer Henrik, Hempt Adolf, Wenzel Mózes, Lotz János, Keiplinger György, Völker Mihály, Kresel Emmanuel, Gromen Mihály, Glaser Sámuel, Kelemen János, Glasser János, Szerafy Jakab.
- 12 Meyer H. idézett műve, 34. o.: 1876-ban 200 dollárt ajánl fel Meyer Henriknek. 56. o.: 1867-ben kifizeti Meyer Henrik szállásának költségeit Németországban. 62–63. o. Meyer Henrik Jacob Braun meghívására elindul Hamburgba tanulni 1882 áprilisában egy fél évre. Meyer betegeskedett és félt, hogy tüdővést kap, de orvosai megállapítják, hogy nincs alapja az aggályának. A német szövetségi konferencia elhúzódsága miatt legfeljebb négy és fél hónapig tanult a szemináriumban.
- 13 Donat, i. m. 487. o.
- 14 Uo. 336. o.
- 15 Meyer Henrik önéletrajza: 67. o., de dr. Mészáros Kálmán egykori dékán skóciai iratokból kimutatta, hogy Wojka (Wojka) és családja áldozataikkal mégis támogatták a magyarországi missziót.
- 16 http://de.wikipedia.org/wiki/Theologisches_Seminar_des_Bundes_Evangelisch-Freikirchlicher_Gemeinden. Page 2.
- 17 A szlovákiai baptisták egyik történésze, Ján Janèus adta meg a név helyes, a szlovák nyelvnek megfelelő írásmódját.
- 18 Meyer idézett önéletrajza – 69. o.
- 19 Uo. 71–72. o.
- 20 Lehmann–Hermann: Geschichte der deutschen Baptisten. A Nap utcai Történelmi Emlékgyűjtemény könyvtárában 298. A Jacob Braun arcképe látható a könyv 81. oldalán.
- 21 *Igazság Hírnöke*, 1908. évf., 58. o.